

УДК 159.9

ЗАДІРАНОВА Г. В.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

МОДЕЛЬ, ПРОГРАМА І МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЦИПАЦІЇ МАЙБУТНЬОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто модель, програму емпіричного дослідження антиципації майбутньої педагогічної діяльності. Описані методи діагностики здатності до антиципації, дослідження кар'єри спеціаліста. Обґрунтовано метод репрезентації у свідомості трудової активності людини, дослідження оцінювання діяльності виконавцем та іншими. Розкрито метод експериментального вивчення образу професії студентів – майбутніх педагогів, опитування анкетування студентів усіх курсів педагогічних спеціальностей на основі розробленого нами багатофакторного опитувальника.

Ключові слова: антиципаційні чинники, майбутня педагогічна діяльність, майбутні педагоги, здатність до антиципації, кар'єра спеціаліста, образ професії, професійно важливі якості, схематичний аналіз професії педагога, характеристики професії, особистий професійний план.

Входження України в Європейський освітній простір передбачає формування компетентності сучасного студента, його мобільності, що, безумовно, неможливе без становлення його професійної ідентичності. Адже сучасний студент завтра має стати компетентним спеціалістом, щоб вижити на ринку праці, тому він має бути конкурентоспроможним. Майбутній педагог, ще тільки-но вступивши до ВНЗ, вже уявляє свою професію, процес праці, її результат ще до реального їх сприйняття та здійснення. Тобто проходить процес **антиципації**. У науковій літературі розкривається низка проблем професійного становлення особистості педагога: формування професійної готовності до педагогічної діяльності (О.А. Адулліна, С.Л. Братченко, Л.Ф. Спирін, А.Р. Фонарьов), розвитку творчого педагогічного мислення (В.І. Загв'язинський, С.Д. Максименко, Л.М. Фридман), професійної адаптації молодих вчителів (О.Г. Мороз, Т.С. Полякова), підвищення кваліфікації молодих вчителів (М.М. Заброцький, М.М. Поташнік, І.П. Радченко).

Особливості внутрішньої динаміки самосвідомості, специфіка ставлення до власного Я, свого внутрішнього світу відіграють важливу роль у взаємостосунках як професійних, так і особистих. Це нерідко призводить до виникнення конфліктних ситуацій, з яких особистість може довго шукати вихід і не знайти. Кожен випускник має бачити та усвідомлювати себе в обраній професії. Кожен має ідентифікувати себе як професіонал, враховуючи, що сучасний світ, що змінюється, розширює можливості для самовизначення спеціалістів. Відповідно до розробленої нами структури антиципації у процесуальній розгортці, антиципаційних моделей «Образ педагога» та «Образ професіоналізму педагога»,

нами розроблена відповідна програма емпіричних досліджень.

Нами укладено діагностичний комплекс, який складається з таких методик: 1) методика-тест «Здатність до антиципації» (Л. Регуш, модифікація Л. Подкоритова); 2) методика «Хто Я? 20 речень» (М. Кун, Т. Мак-Портленд); 3) метод рефлексивного життєпису «Як я став тим, хто я є» (Ю.Л. Качанов, Н.А. Шматко); 4) казка «Лінивець та Трудяга»; 5) дослідження оцінювання діяльності самим виконувачем та іншими (Л.Б. Шнейдер); 6) дослідження способів сприйняття та оцінювання себе та інших (Л.Б. Шнейдер); 7) метод семантичного диференціалу побажання собі на випускний курс (або на закінчення ВНЗ); 8) малюнок методика «Я в минулому, теперішньому та майбутньому» (Л.Б. Шнейдер); 9) особистий професійний план (ОПП) (Є.А. Клімов); 10) схема аналізу професії (Н.С. Пряжніков); 11) багатофакторного опитувальника для виявлення бачення студентами своєї майбутньої професії.

На першому етапі проведена діагностика здатності до антиципації (методика-тест «Здатність до антиципації» (Л. Регуш, модифікація Л. Подкоритової)). Вибірка склала 43 особи.

На другому етапі проведено експериментальне дослідження кар'єри спеціаліста (методика «Хто Я? 20 речень» (М. Кун, Т. Мак-Портленд) (вибірка склала 78 осіб); метод рефлексивного життєпису «Як я став тим, хто я є» (Ю.Л. Качанов, Н.А. Шматко), вибірка склала 89 осіб.

На третьому етапі проведено дослідження репрезентації у свідомості трудової активності людини (казка «Лінивець та Трудяга»). Вибірка склала 95 осіб.

На четвертому етапі проведено дослідження оцінювання діяльності виконавцем та іншими (Л.Б. Шнейдер), (вибірка складала 85 осіб) та дослідження способів сприйняття та оцінювання себе та інших (Л.Б. Шнейдер).

На п'ятому етапі проведено експериментальне вивчення образу професії студентів – майбутніх педагогів (метод семантичного диференціалу); побажання собі на випускний курс (або на закінчення ВНЗ); особистий професійний план (ОПП) (Є.О. Клімова); схема аналізу професії (М.С. Пряжников). Вибірка складала 95 осіб.

На шостому етапі нами проведено опитування анкетування студентів усіх курсів педагогічних спеціальностей на основі розробленого нами багатофакторного опитувальника (164 особи).

Сьомий етап включав аналіз та інтерпретацію отриманих даних.

Перший етап присвячений *діагностиці здатності до антиципації, побудові часової професійної перспективи, оцінці антиципаційних уявлень про майбутню професію*. Його мета полягала у визначенні рівня розвитку у студентів цих категорій.

Відповідно до поставленої мети здійснювався якісний та кількісний аналіз процесу діагностування.

Доцільність етапу обумовлюється фактом існування нерозривного зв'язку між уявленнями студентів про свою майбутню професію та їх професійним становленням, єдність яких породжує визначену (локалізовану) цілісність – образ педагога (професіонала), моделювання якого забезпечується функціонуванням ідентифікації себе з обраною професією. У зв'язку з цим припускалося, що для антиципації особливого значення набуває зв'язок із уявленнями про професію, ідентифікацією з ними та оцінкою своїх професійних здібностей. Специфіка і рівень розвитку антиципації визначає моделювання.

Теоретичним підґрунтям такого припущення виступила теза про те, що: 1) антиципація є необхідною складовою професійного становлення майбутніх педагогів; 2) включає у себе такі етапи антиципаційного процесу: антиципаційні нужди, антиципаційні потреби, антиципаційні уявлення, антиципаційна здатність та антиципаційна компетентність; 3) антиципаційний процес є постійно повторюваним, тому що антиципаційна компетентність, рефлектуючи відношення до майбутньої діяльності, знову провокує появу нових антиципаційних нужд, і процес антиципації переходить у нову фазу розвитку.

Діагностика здатності до антиципації. На сьогодні існує певний арсенал методик, спрямованих на діагностування антиципаційної здатності. Авторами таких методик є: І.Г. Батраченко, Д.М. Менделевич, О.Л. Регуш, О.М. Рихальська. Методи діагностування антиципаційної здатності можна поділити на кілька груп: інтерв'ювання; прогностичні задачі; тести; ігрові та проєктивні методики; анкетування.

Враховуючи цілі і специфіку нашого дослідження, нами був застосовано модифікований тест Л. Регуш «Здатність до прогнозування» в авторському варіанті, що складається з 20 пунктів, кожен з яких містить по два твердження. Респонденту пропонується обрати те твердження, яке найбільше відповідає його поведінці.

За основу складання тестових питань автори взяли показники антиципації, отримані емпіричним шляхом і ранжовані за дихотомічною шкалою. Таким чином, кожному зі шкал (аналітичність, глибина, гнучкість, усвідомленість, перспективність, доказовість) представляють питання, що відповідають показникам цих якостей і мають найбільшу факторну значимість за результатами факторного аналізу. Всього показників виявилось 16. На кожний з них передбачалося два альтернативних висловлювання.

Виконання тесту припускає відповіді випробуваних на основі спостереження за типовими особливостями своєї прогностичної діяльності. У зв'язку з цим у відповідях на кожне питання отримуються рівневі дихотомічні розбіжності за кожним показником.

Для опитуваних тест має маскувальну назву «Схильність до ризику» і у зв'язку з цим містить відповідну шкалу з чотирьох питань.

Здатність до антиципації може включати такі комплексні показники: креативність, логічність та інтуїтивність. Відповідно, запропоновані Л. Регуш твердження, під час обробки аналізувалися як такі, що відповідають тому чи іншому зазначеному показнику. Таким чином, 6 пар тверджень спрямовані на діагностику креативності; 5 визначають рівень логічності і 5 діагностують рівень інтуїтивності досліджуваного.

Збережена маскувальна назва «Схильність до ризику» і «Шкала ризику», дані якої проте не піддавалися аналізу. Процедура дослідження також залишилась незмінною: з кожної пари досліджуваних мав обрати те, що йому притаманне більше.

На другому етапі проведено експериментальне дослідження кар'єри спеціаліста.

У дослідженні використані дві методики: 1. Методика «Хто Я? 20 речень», розроблена аме-

риканськими психологами Куном та Мак-Портлендом. 2. Метод рефлексивного життєпису, який може бути визначений як історія практики: «Як я став тим, хто я є». Ця методика створена вітчизняними соціологами Ю.Л. Качановим та Н.А. Шматко для дослідження соціальної ідентичності та життєвих стратегій підприємців, політиків та інтелігентів.

Завданням дослідження стало: визначення рівня самопрезентації, виявлення та аналіз функціональних, об'єктивних та емоційних компонентів Я-структури та аналіз їх співвіднесення у студентів різних курсів та різних педагогічних спеціальностей; а також вивчення кар'єрних експектацій через професійну ідентичність майбутнього педагога.

Дослідження проведене серед студентів Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Вибірка складала 89 студентів спеціальностей: учитель музичного мистецтва, учитель української мови та літератури, учитель молодших класів, вихователь дошкільного навчального закладу.

На третьому етапі нами проведено дослідження репрезентації у свідомості трудової активності людини.

В якості методики використано модифікований варіант японської казки «Мавпа та жабка», яка пропонувалась без закінчення. Власне, це – варіант проєктивної техніки, що дозволяє з'ясувати переконання людини, репрезентовані у її свідомості.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що: 1) відповідно до заслуг повинен перемогти позитивний герой (Трудяга), проте у силу змістового значення тексту, що відображає ненадійність української соціально-економічної дійсності, цей вибір не буде домінувати: життєвий досвід учить іншому: пам'ять-реальність переважає над надією-реальністю; 2) можливе виявлення «помилки» національних стереотипів: з одного боку, за казковою логікою переважає позитивний герой, але, з іншого боку, він у казках часто або ледащо, або дурень, нешкідливий та безневинний; 3) казкові стереотипи не спрацюють, бо значущість матеріалу та його близькість до реальності запустить механізми власних переконань; 4) віра у «справедливий світ» переважає.

За інструкцією досліджуваним пропонувалось прослухати незакінчену казку «Ледащо та Трудяга» та завершити її на свій розсуд (вибір слід обґрунтувати).

Вибірка у цьому випадку відображає типову вибірку ВНЗ, що включає представників різних

курсів педагогічних спеціальностей, загальна кількість респондентів – 95 студентів.

На четвертому етапі нами проведено дослідження оцінювання діяльності самим виконавцем та іншими та дослідження способів сприйняття та оцінювання себе та інших.

У дослідженні оцінювання діяльності самим виконавцем та іншими взяли участь 85 осіб.

Мета експерименту полягала у дослідженні оцінювання своєї діяльності виконавцем та іншими.

Експериментальне завдання полягає у: 1) малюванні вази з натури (обрана діяльність не пов'язана з навчанням студентів, тобто припускається, що критерії оцінювання невідомі та зовні не задавалися); 2) оцінюванні своєї роботи; 3) розподілу по парах та оцінюванні малюнку партнера; 4) оцінюванні своєї роботи з позиції викладача (оскільки ніяких критеріїв не задавалося, а викладач не наділений художніми здібностями, то виконання цього пункту, власне, припускає повторюване проставлення оцінки собі, але з урахуванням думки партнера).

Аркуші з малюнком та «потрійною» оцінкою забирав викладач.

Дослідження способів сприйняття та оцінювання себе та інших складається з двох завдань. Перше завдання направлене на з'ясування способів оцінки професійних якостей у себе та іншої людини.

Досліджуваним пропонувалась інструкція: «Опишіть три найважливіших професійних якості. На основі чого Ви судите про наявність цих якостей в іншій людини? Як Ви визначаєте, чи є у Вас ці якості?»

Вибірка складала 85 респондентів – студентів педагогічних спеціальностей.

Друге завдання направлене на з'ясування способів оцінки професійних якостей в іншій людини, як їх оцінює інший (на основі методики «Хто Я?»).

Досліджуваним пропонувалося написати про іншого.

На п'ятому етапі нами проведено експериментальне вивчення образу професії студентів – майбутніх педагогів.

Експеримент полягав у наступному: студентам – майбутнім педагогам пропонувалося виконати такі завдання:

- особистий професійний план (ОПП);
- метод семантичного диференціалу;
- схема аналізу професій;
- побажання собі на випускний курс (або до закінчення ВНЗ).

В експерименті взяли участь 95 студентів спеціальностей: учитель української мови та літератури, учитель початкових класів, вихователь ДНЗ, учитель музики. Далі розглянемо детальніше зазначені методики.

Особистий професійний план (ОПП).

ОПП запропонований Є.О. Климовим, за його словами, важливим регулятором професіоналізації людини є ОПП, що розуміється ним як мисленнєвий образ. ОПП дозволяє вивчити всі основні складові професійного самовизначення та їхній самоаналіз.

У роботі взяті 7 компонентів ОПП, які є найбільш значущими для вирішення окреслених завдань, тобто у результаті обробки відповідей досліджуваних можна зробити висновки про те, чи наявні у студентів – майбутніх педагогів професійні цілі (з чим вони їх пов'язують), чи знають вони шляхи досягнення і, чи наявний резервний варіант, чи можуть студенти описати ОПП (вербалізувати). Побудова часової професійної перспективи на основі ОПП дозволяє виявити професійну ідентичність як результат ціленаправленої професійної активності студентів, тобто визначити, чи ототожнюють студенти себе з тією професією, яку вони отримують у ВНЗ.

Студентам пропонувалося заповнити анкету, що складається з семи пунктів, стосується перспектив особистої професійної діяльності (особистих планів):

1. Головна професійна мета (мрія).
2. Близькі професійні цілі.
3. Перерахуйте вимоги, які висуває Ваша професія до людини.
4. Перерахуйте свої можливості для досягнення поставленої мети.
5. Ваші уявлення про шляхи підготовки для досягнення обраних цілей.
6. Наявність та обґрунтованість резервного варіанту.
7. Практична реалізація особистого професійного плану.

Метод семантичного диференціалу.

Семантичний диференціал – один із найбільш уживаних методів діагностики самосвідомості. Цей метод отримав широке використання у дослідженнях, пов'язаних із сприйняттям та поведінкою людини, аналізом соціальних установок та особистісних сенсів. Метод СД є комбінацією методу контрольованих асоціацій та процедур шкалювання. Оцінки понять за окремими шкалами корелюють одна з одною, та за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких висококорелюючих шкал, сгрупувати їх у фактори.

Процедура дослідження є класичною. Досліджувані (студенти) оцінювали поняття «Моя професія» за семибальними шкалами СД. В якості інструменту шкалювання використовувались біполярні (двополюсні) шкали. Всього – 18 таких шкал (18 пар якостей), де 3 – яскрава виразність певної якості, 2 – середня виразність, 1 – слабка, 0 – її відсутність. Використані якості, які можна виділити у фактори: «сила», «оцінка», «стабільність» («упорядкованість»), «складність», «активність», «комфортність».

Схема аналізу професій.

Схему аналізу професії запропонував М.С. Пряжников як ігрову вправу. В якості основи для запропонованого варіанту схеми аналізу професії використана розширена та модифікована «формула професій», розроблена Є.О. Климовим.

У нашій роботі схема аналізу професії (перелік основних характеристик професії) використана як діагностуюча, з метою з'ясування ступеня сформованості образу професії у студентів.

Досліджуваним пропонувалося підкреслити основні характеристики обраної професії за запропонованою схемою.

Побажання собі на випусковий курс (або до закінчення ВНЗ).

В одному з розділів опитувального листа студентів просили написати побажання собі до закінчення ВНЗ (або на випускний курс) з метою з'ясування бажань, у тому числі професійних, бачення себе та своїх професійних досягнень у майбутньому.

На шостому етапі нами було проведено анкетування для виявлення бачення студентами своєї майбутньої професії. Завданням нашого дослідження стало виявлення уявлень студентів про професію педагога, особистісні та професійні якості.

Опитувальник дозволив нам з'ясувати сферу професійних інтересів студентів майбутніх педагогів, рівень професійної ідентичності та професійної успішності.

Опитувальник містить 29 питань для студентів I–III курсів та 33 питання для студентів IV–V курсів.

Опитувальник складається з трьох блоків, кожен із яких дозволяє визначити певні уявлення студентів майбутніх педагогів про обрану професію на різних курсах педагогічних спеціальностей. Вибірка складала 164 особи спеціальностей: учитель української мови та літератури, учитель початкових класів, вихователь ДНЗ, учитель музики.

Перший блок питань (**блок професійних інтересів**) розкриває пізнавальні потреби та пі-

знавальну спрямованість майбутнього фахівця на оволодіння професією і пов'язаний з позитивним емоційним станом.

Питання даного блоку дозволяють нам з'ясувати: 1) курс, на якому навчається опитуваний; 2) причини, з яких студенти пішли отримувати професію педагога; 3) чи навчається опитуваний тій професії, яку хотів отримати; 4) чи подобається ця професія, чим саме подобається; 5) відношення до професії педагога; 6) бачення майбутньої професії; 7) мотиви навчання у вищому навчальному закладі; 8) бажання, які може задовольнити навчання у ВНЗ.

Другий блок питань (**блок професійної ідентичності**) розкриває сутність професійної ідентичності як центральної категорії професійної самосвідомості особистості, що є відображенням єдності її професійного менталітету й майстерності, породжена професійним досвідом і професійним спілкуванням; вона пов'язує в єдине долю та істину, реальність і ментальність, свідомість та поведінку майбутнього фахівця.

Питання даного блоку дозволяють нам з'ясувати: 1) бачення опитуваним власного майбутнього місця роботи; 2) чи бачать студенти себе педагогом вже після закінчення університету; 3) бажання працювати за спеціальністю уже зараз, у роки навчання у ВНЗ; 4) професійно важливі якості педагога; 5) наявність певних ПВЯ в опитуваних та прагнення набути відсутні ПВЯ у майбутньому; 6) сферу застосування власних педагогічних знань та умінь; 7) плани по закінченню ВНЗ; 8) сферу професійної діяльності, у якій хочеться досягти максимального успіху; 9) які знання та вміння потрібні, щоб стати педагогом; 10) на старших курсах – чи змінилося відношення до професії педагога після проходження практики, відкриття нового після прохо-

дження практики, можливість застосування цього нового у подальшій професійній діяльності.

Третій блок питань (**блок професійної успішності**) розкриває ступінь оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками, внесок у результати спільної діяльності всього колективу.

Питання даного блоку дозволяють нам з'ясувати: 1) ПВЯ професійно успішного педагога; 2) професійні досягнення професійно успішного педагога; 3) очікування від професії педагога; 4) необхідність продовжувати професійний розвиток після отримання диплома, яким чином це робиться; 5) допомога опитуваному у питаннях працевлаштування; 6) від чого залежить успіх у професійній діяльності; 7) ймовірність успішного працевлаштування за спеціальністю; 8) бажання мати певні досягнення у професійній діяльності у 40 років свого життя; 9) умови, від яких залежить успішність у професії майбутніх педагогів.

Таким чином, розроблена нами програма емпіричних досліджень, що складається з 11 діагностичних методик, дозволила нам зробити висновки для створення програми формуального експерименту, результати та опис якого ми висвітлюватимемо у подальших публікаціях на задану тематику.

Список використаних джерел

1. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Регуш Л.А. — СПб. : Речь, 2003. — 352 с.
2. Тищенко Л.В. Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.01. — К., 2010. — 238 с.
3. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учеб. пособие / Л.Б. Шнейдер. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. — 600 с.

В статье раскрыта модель, программа эмпирического исследования антиципации будущей педагогической деятельности. Описаны методы диагностики способности к антиципации, исследования карьеры специалиста. Обоснован метод репрезентации в сознании трудовой активности человека, исследования оценки деятельности исполнителем и другими. Раскрыт метод экспериментального изучения образа профессии студентов – будущих педагогов, анкетирование студентов всех курсов педагогических специальностей на основе разработанного нами многофакторного опросника.

Ключевые слова: антиципационные факторы, будущая педагогическая деятельность, будущие педагоги, способность к антиципации, карьера специалиста, образ профессии, профессионально важные качества, схематический анализ профессии педагога, характеристики профессии, личный профессиональный план.

In the article the model, a program of empirical research anticipation of future educational activities. Describes methods of diagnosing ability of anticipation, career exploration specialist. Sound method of representation in the mind of the labor of human activity, the study evaluation of the Executive Director and other. Discloses a method for the experimental study of the image of the profession students – future teachers, questioning students of all courses teaching specialties developed by us on the basis of multi-factor questionnaire.

Keywords: antitsipatsionnye factors, future educational activities, future teachers, the ability to anticipation, career expert, professional image, professional qualities, schematic analysis of the teaching profession, the characteristics of a profession, personal professional plan.